

Politikai esztétika – meddig?*

Idézettel kell kezdem, majd múltidézéssel folytatnom, hogy lássuk, honnét merre tartunk, mit kell meghaladnom elvetni vagy követni. Az 1941-ben Budapesten megjelent A VISSZATÉRT DÉLVIDÉK c. kiadványban Herceg János adott képet a térség irodalmi életéről.

Írása elejéről valók ezek a sorok:

„A történelemben tíz-húsz év (...) csak egy pillanat, s a gyorsan tűnő időben a jugoszláviai magyarságnak mégis sikerült magáralálnia. Nem a gazdasági és politikai jogok kivívásában, hanem a sajátosan kisebbségi magyar öntudat kialakításában. Ez pedig a második tíz esztendő idejére esik és megteremtője, bármely hihetetlenül hangzik is, a szárnyait bontogató jugoszláviai magyar irodalom volt.” (A délvidéki magyar irodalom kisebbségi éve).

Egy-egy hétvégi éjszakán borozva, társalogva imígyen biztat könyveket rendszeresen megjelentető barátom: „Csak napi egy oldalt írj, és évente megvan a háromszáz oldalas mű!” Szavai nyomán a becsvágy hullámai magasra csapnak, az addig szunnyadó hit erőre kap, és csillapíthatatlan íráskényszerem támad. „Mit nekem egy oldal, a tizenhat oldalas Krúdy-mérce se tűnik soknak!” Sajnos az ilyen föllelkesült éjszakák minden hitteli mámoren másnapra tökéletesen kialudhatók.

Ki-ki sokféleképpen és elfogadhatóan meg tudja indokolni, hogy miért hanyagolja, odázza el az írást a végtelenségig. Ám a méltánylandó érvelés ellenére is örökös lelkiismeretfurdalása van az alkotni rest művészeknek.

A Hályogtépő vakmerőségével csak a dilettánsok és a legfiatalabb írástudók hiszik azt, hogy az alkotáshoz elegendő csupán a papír és az írószer. Az a hit legalább művek kihordását eredményezi, míg a kétely folytonos vetélést.

Alkotáslélektani felkészültség és alaposság nélkül tekintsük át, mi is kell még a mű létrejöttéhez.

Kell egy olyan ember, akiben az írói-művészi tehetség mellett önkifejezési, szerepelési becsvágy munkál, s akinek közérdeklődésre számot tartó élménye, életérzése, világlátása, mondanivalója van.

Az irodalompszichológia (avagy –szociológia) – akár az életküzdelem megannyi területén, a művészetben is – fontos hajtóerőként tartja számon a hiúságot, a féltékenységet, az irigységet, a versenyszellemet, a biztatást, a sikert, az ünneplést és a pénzt. A művészeti termelésnek kedvez még a megfelelő légkör, ha ún. demokrácia van, ha van társadalmi elvárás, megrendelés, díjazás. Megihlet, alkotásra serkenthet bizonyos egyéni elvárás is, a Múzsza, a barát, a társ buzdítása, egy csoport, ill. szerkesztőség műhelymelege.

A boldog békeidők eszményi világában csak az átlagpolgár érzi jól magát, az igazi művész gondoskodik lelke mindennapi háborgásáról. Neki jól jön egy kis társadalmi zűrzavar, szerelmi kórság, megélhetési gond, igazságtalan meghurcolás..., mindez persze kelendő mértékben és arányban.

Ha az ország rendje netán diktatúrában szigorodik, az írók erkölcsösebb része sutba vágja a lírai tájköltészetet, sunyibb eszközökhöz nyúl, az allegóriához, a satírához, a parabolához, és feladatának tekinti a küzdelmet a zsarnokság ellen. A hivatalos irodalom képviselői, a rendszer kegyeltjei, az együttműködők, a stréberek szinte szabályszerűen másodvonalbeli, az emlékezetből hamar kihulló írók. A közlési lehetőségtől megfosztottak közül csak a legnagyobbak voltak képesek a fióknak dolgozni.

Az ezeréves hazából kiszakított, kisebbségbe kényszerített nemzetrészt, ha nem mond le önazonosságáról, egyfajta diktatúráként éli meg helyzetét, mind a mai napig. (Ezúttal hagyjuk figyelmen kívül a labanclelkű elemeket!)

Amikor a húsz százaléknyi etnikum erőszakot vitt a terület népességének nagyobbik felén, és az

idők során tűzzel-vassal kisebbséggé zsugorította a leigáztatottakat, mindenért jött, de legkevésbé azért, hogy pátyolgassa, ajnározza a majdani kisebbségek kultúráját. Fogalmazzunk egyértelműbben; a balkáni kisbirodalom uralkodó többsége viszonylag nyíltan törekedett a birodalmi tervek útjában álló társnemzetek, ill. kisebbségek megsemmisítésére, hogy csak a közelmúlt háborús évtizedének népi társadalmi utaljak.

Akik másként vélekednek, mondjanak egy dátumot, egy időszakot, mikor a gazda, az utódállam boldog jövőt ígérve, egyengetve, atyai féltéssel borult kisebbségei fölé! Emlékeztessenek arra a fordulatra, amikor a hatalom viszonyulása irántunk s a javunkra döntően megváltozott, kezdve azzal, hogy bocsánatot kért a tervszerű, módszeres üldöztetés miatt, nem felejtve ki a gyógyulásból és megkövetésből azokat az első magyar pártalapítókat se, akiket a szabadkai börtönben agyonverték, 1922-ben.

Ellenvéleményükkel ne azok jelentkezzenek, kiknek személyes sorsa – úgy 1950-től mostanáig – némiképp elütött a nagy többségétől, miután ők párttitkári, vezérigazgatói, nagyköveti, ítélőbírói, főszerkesztői és hasonló minőségben, tisztségben sínylődtek, szenvedték át a nehéz időket és megérdemelten bukácsoltak el a nemzeti tanácsi tagságig.

Mi, beleérző képességgel megáldott írók tudjuk, hogy nem volt víg élete az árulónak sem. Amíg a kisstílusú „politikai bűnözőt” őrszobára citálgatták, bedutyizták, addig őt – tulajdon hivatali foteléhez járulva – sima modorú politikai csendbiztos avagy főelvtárs koccintgatva terelgette az igazodási vonalra.

Ma eme régi „reálpolitikusként” – aki íróként és közéleti emberként ma is jócskán a felszínen van – most kissé mocorog a lelkiismerete, amiért egykor („józan belátással”) ragaszkodva tisztségéhez és fizetéséhez) szolgálta az elnyomó rendszert, és ha van némi szépírói vénája, jól tenné, ha a megszenvedett korszak megörökítésével gazdagítaná irodalmunkat.

Sokkalta nagyobb szükség van saját múltunk művészi feltárására, ábrázolására, ahelyett, hogy a spanyol inkvizíció vagy az indiánok világa kínálta témát és fabulát részesítjük előnyben. A szenvedésből úgy húz hasznat az író, hogy megörökíti és eladja. Lám, a holokausztírók értik a dolgukat: mennyi Nobel-díjat bezsebeltek már!

Hány esélyfelmérés volt itt már azóta, hogy először elcsatoltak bennünket az anyanemzettől?! Tervek, vágyak, jóslatok, mozgalmak, tiprások és kussolás...

Nemzeti rémdrámánk ama végzetes trianoni pillanatát egy szokatlan hasonlattal próbálom szemléltetni: ha egy gilisztát többfelé vágnak, annak minden része életképes lesz, de közülük melyik az igazi? A Legnagyobb? Ez, ugye, fel sem vetődik bennünk: mindegyik igaz. A hasonlat – köztudott tökéletlensége folytán – csak ennyiben állja meg a helyét. A feldarabolt nemzet esetében mégiscsak a maradék legnagyobbat, a legerősebbet tekintik „igazinak”, az anyanemzetet. Közte és a részek között változatosan alakultak a viszonyok az utóbbi nyolcvan esztendőben.

Az első húsz évben az elszakításba bele nem nyugvó csonka ország nyílt revíziót hirdetett és követelt, majd a háború alatti röpké visszacsatolást követően az oroszoktól megszállt, szocializmust építő Magyar Népköztársaság szégyenteljesen kiszolgáltatta, megtagadta a nemzet határon túli részeit.

Herceg János a már idézett munkájában összegezte a kisebbségben megszülető magyar irodalom első húsz évét, 1941-ben, amikor úgy tűnt és illett hinni, hogy a délvidéki magyarság és kultúrája végleg visszaépül a nagy egészbe. Herceg summázata kimondta: húsz évi küzdelmes munkával csak egy jelentéktelen irodalmat tudott teremteni a Délvidék magyarsága. „Sajnos nem nőhetett ki közülünk egyetlen tehetség sem, akiről a budapesti kiadók jóvoltából a szélesebb közönség is tudomást szerezhetett volna. A délvidéki író nehéz helyzetben élt. Gyakran több ember helyett kellett dolgoznia; sokféle szerepet kellett játszania, mert kevesen voltunk. Irodalom, politika, közgazdaság, népegészség, földreform, nemzetiségi elnyomatás – tollunkkal mindenütt mindenért küzdeni kellett. Csoda-e, ha felapróztuk magunkat?”

A visszaépülés közjátéka tehát sajnálatosan rövidnek bizonyult.

További fél évszázadnak kellett elteltie ahhoz, hogy a nyolcvanas évektől kezdve térségünkben és az anyarozszágban egyre többen vallják, hogy a kultúra és az irodalom olyan közös kincse egy népnek, amely nem darabolható fel mezsgyekarókkal, de még államhatárokkal sem.

Am a megszedítő kifejezéssel felszabadulásnak nevezett második megszállástól eltelt ötven esztendőben történt egy és más a déli végek magyar irodalmában, amely nagyjából két egyenlő részre tagolható; a hatvanas években először fellépő Symposium-nemzedék előtti, ill. utáni korszakra.

Bocsássák meg nekem az itt közbevetett és tudásfelmérőnek ható kérdést: lennének szívesek felszo-

rolni a padaniai reneszánsz irodalom három legnagyobb klasszikusának nevét. Akikre gondolok, az Önök középkori kollégái valóban léteztek – Dantéra, Petrarára és Boccaccióra gondolok – csak éppen jövendő „gazdájuk”, Padania, az ország nincs még sehol, csupán a szakadár észak-olasz politikus, Umberto Bossi fejében. Ha mégis megszületne Padania, akkor, ugye, lesz padaniai irodalom is, és akad majd pedáns irodalomtanár, aki megírandó történetében Itália e részének gazdag kulturális örökségét is birtokba veszi.

1945 után mifelénk rendületlenül folytatták a vadászati, majd az önmagára egyre büszkébb jugoszláviai magyar irodalom építését, már-már lenézve és feleslegesnek nyilvánítva az anyarszág régi és kortárs szerzőit.

A délmagyar író abban a szerencsés helyzetben volt, hogy hozzá tartozhatott az Adriai-tenger, a bércecs Balkán, minden szellemóriásával, s úgy tűnt, sokáig fél szemmel se figyelt arra, mit hagyott örökül Balassi, Berzsenyi, Petőfi és Ady.

Tagadhatatlan, hogy a hatvanas évek végén, a később liberálisnak bélyegzett időkben a beáramló friss nyugati szellem termékenyítő pezsgést hozott irodalmi életünkbe, s a jóféle hatásokat módunkban állott közvetíteni tőlünk északra és keletre is.

A kérészéletű liberalizmusnak véget vetve 1970 után az egyre paranoiásabb agg uralkodó keményen kezébe ragadta a gyepelőt. Tito – mint a betörőktől állandóan rettegő s csak a lakás záraival törődő rigolyás öregember – folyton csak a katonai rendőrállam fejlesztésén munkálkodott. Rövid újévi szózataiban csupán az állambiztonsági szolgálatot és a hadsereget köszöntötte, illetve dicsérettel a jól végzett munkáért. Országlásának legsötétebb utolsó tíz esztendeje jött el. Letartóztatási hullámok, lapbetiltások, börtönítéletek.

Nem csoda, hogy ekkoriban igen fejlett volt az öncenzúránk.

A 44-es magyar tömegsírok, a komenista brosrák, a pártkongresszusok és a kirakatpereik üzeneteit a kultúra megfelelő poszton lévő vezérei nyomban beépítették politikai esztétikájukba. Így pl. a könyvkiadó egyik-másik recenzense bármilyen felkínált értékkel szemben eljátszhatta a kidobólegény szerepet. Feletébb éberek voltak a lapszerkesztők. Amikor Tito haláláról készült beszámolni a fiatalok újsága, az egyik munkatárs az ugyanakkor elhunyt neves festőnkéről adott le jelentést, mire a főszerk. kifakadt: „Ellenhalottat akarsz állítani?!” Ugyanő nem merte közölni a címdalra szánt szomorúfűz képét, mert odafönt beleköthet-

nek a leverő látványt nyújtó, elesettséget sugalló rosszszándékú fotóba. (Erről Böll Az én szomorú arcom c. novellája jut eszembe, amelyben a hitleri idők rendőre feltartóztat és faggatni kezd egy járókelőt, kinek bántó szomorúsága sérti a diktatúra derűs harmóniáját.)

Hiánygazdaságban nemcsak a kávé, a benzin és a többi tűnik el a színről, hanem az elemi szabadságjogok is megfogyatkoznak. Ahogy a javakból, úgy a szabadságból se jutott mindenkinek egyformán. A mentelmi joggal védett kevesek értetlen fölényvel kioktattak, buzdítottak a jogok kiharcolására: csinálj újságot, alapíts színházat, mindent lehet...! Akinek sikerült, a díszkirakatba tették. Ám az elrettentés kirakata sokkal népesebb volt. Tényleg, mekkora mozgástere volt a harcnak? Olykor csak a szomorú arctól a börtöncellaig terjedt, közbülső fokozat – megszólalás, vitaest, publikálási lehetőség – szóba se jöhetett. Az ÁVO, az UDBA résen volt. Aki mégis Hyde-parknak vélte a kocsmát, és politikai viccet mesélt, vagy akár íróasztala fiókjának gyártott egy „önigazgatásellenes” gyöngécské verset, annak könnyen a nyakába sóztak néhány évet.

A politikai szabadság hiányát a szólásszabadság látszatát keltő esztétikai szabadossággal palástolták: tombolhatott a gondolatot nem közvetítő, meg sem fogalmazó álavantgárd.

A hatalomnak megfelelt az olyan közeg, médium, amely nem volt képes, nem is szándékozott gondolatot közvetíteni. Közhely, hogy a tehetség nem okvetlenül érvényesült, hogy a pártállamban dúlt a kontraszelekción.

A halandzsa-költészet jelesei olykor azzal hengegtek, hogy élesen kikeltek a terror ellen, odamondogattak, beolvastak az államnak. Valahogy így: „...kiszera méra bávatag, kivarangyos gurdablu!” Mire a rosszszalkodó állam lesütötte szemét.

Akiknek a hatalmi szerezposztás szerint a díszkirakat, a szerkesztői, tanári vagy igazgatói szék jutott, csüggyve kenyéradóik tekintetén, többnyire nem voltak együttérző emberek. Pedig a szolidaritás a mindenkori írók egyik erénye. Gondoljunk a Dreyfus kapitányt védelmező Zolára, a Somló Bódog tanárért sajtóharcot vállaló Adyra!

Akit elkaszált a vaktában suhintó állami erőszak, mifelénk arra azt mondtuk, hogy önsorsrontó, nyakas, fejfel ment a falnak, járt a szája. Esetleg csak méricskelték magukban, hogy az áldozat milyen író, író-e egyáltalán, s mindegyre lefitymáló döntést kellett hozniuk, mert se tolluk, se kisujjuk, se lekiismeretük nem moccan. (A kivétel Varga Zoltán volt. Az ő hozzáállásának

részletezését most mellőzöm, de jelezni szeretném, hogy három éve elhunyt barátunk terjedelmes naplójának részleteit felkínálom mindazoknak a lapoknak, amelyek elfogadják.) Az etikus író csak úgy reflexszerűen kiáll az üldözöttekért, kedves Végel László, kedves Várady Tibor, kedves Deák Ferenc, kedves Bányai János, kedves Bori Imre...!

A politikai esztétikát töretlenül alkalmazták a mai napig. Egy nagy egyéniségtől nem várhatjuk el, hogy ne legyen következetes önmagához, régi ítéleteihez. De már nem fájlaljuk, ha kimaradunk az ő folyóiratából, az ő irodalomtörténetéből, kritikáiból. Van másik folyóirat, írt már más is irodalomtörténetet, és jelentős tábor képeznek azok az új szemléletű írók, akik oszthatatlan-nak vallják a magyar irodalmat és kultúrát.

Akik szívesebben látják a magyarságot darabjában, elszigetelve, most vízumot készülnek bevezetni ellenünk. Ez gazdaságilag, anyagilag sújt, megkeseríti életünket, de a szellemi kapocs, az összeforrottság többé nem kérdőjelezhető meg.

Hornyik Mikós szavaival zárom értekezésemet. Balkáni hányattatásunk döbbenetes történetét tárja elénk *Határsértés* c. igen értékes könyvében. Abban az író így világosította fel a rátapadt spiclit: „... ha egész nemzeti kultúránkat háborítatlanul birtokolhatnánk, semmi bajunk nem lenne. Mellékes, hogy hol húzódnak a határok. Tökmindegy, hogy melyik falu szélén kéri el az útlevelet. A szellemi Magyarország nincs a térképekre rajzolva. Ha az állam nem gátolna meg abban, hogy megismerjük s megőrizzük magunkat, s hogy képességeinkhez mérten túl is lépjünk a korlátainkon, minden állampolitika fölösleges adminisztratív veszősséggé válna.”

Még valamire figyelmeztet Miklós bennünket. A minap körülbelül ezt mondta a Duna tévében:

„Amíg nem tehetjük le a kegyelet koszorúját a megtorlás 44-es ártatlan magyar áldozatainak emlékművére, addig irodalmunk benuhátságban van.”

* Ezt az írást a Magyar Szó nem volt hajlandó közölni